

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (98)

Астана
2022

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан)
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия)
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия)
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан)
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан)
Қасенәлі А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан)
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан)
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан)
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан)
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан)
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ)

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

Әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер / Обычаи, традиции

Артықбаев Ж.О. Шырақшы – мәңгілік құндылықтар сақшысы	4
Қатран Д. Мәні мен сыры ерек, ұмыт болған әдет-ғұрыптар жөнінде	13
Тойшанұлы А. «Диуанабәйт» – салт өлеңінің ескі үлгісі	21
Усманова Ә.Р. Тулпары Терисаккана	27
Егізбаева М.Қ. XIX-XX ғ. басындағы Шығыс Қазақстандағы дәстүрлі аңшылық	38

Орындаушылық өнер / Исполнительное искусство

Шегебаев П. Об единстве личностных качеств народного музыканта и стилизованных свойств его музыки (на примере Курмангазы)	46
Базарбаева Н.С., Өтеғалиева С.Ы. Дина Нұрпейісова және басқа домбырашылардың интерпретациясындағы алдыңғы буын өкілдерінің күйлері (Құрманғазының «Қайран шешем», Дәулеткерейдің «Көркем ханым» күйлерінің мысалында)	52
Бердібай А.Р., Әбиділда М.Б. Жыршы Д. Жолымбетов орындауындағы Сыр бойы эпикалық мақамдарының музыкалық-стильдік ерекшеліктері («Асау барак» жырының бірінші мақамы мысалында)	61
Қазтуғанова А.Ж. Күй өнеріндегі орындаушылық нұсқалар: теориялық және тәжірибелік тұрғыдан игеру	75
Жаманбалинов Е.Е. Шығыс Қазақстан домбыра дәстүріндегі «Ақсақ қаз» күйлерінің ерекшеліктері	90
Сабирова А.С., Басығара Е.Б. Воспитательная роль песенного наследия Абая в исследовании Г. Чумбаловой	100

Дәстүрлі қолөнермен байланысты білім мен дағдылар / Знания и навыки, связанные с традиционным ремеслом

Шайгозова Ж.Н., Музафаров Р.Р. Языки казахской культуры: топонимы как код и отражение картины мира (на примере числительных, цветовых и зоонимных обозначений)	107
Бутеев Б.О. Казахские и хонгорские названия сортов кожи и шкур: историческая ретроспектива	118

Тарих. Тұлға / История. Личность

Бекенова М.С. Абай Кунанбайұлы и современное казахстанское общество	127
Омарова А.К. А.В. Затаевич: штрихи к «портрету»	133
Жәкішева З.С. Рухани және заттық мәдениеттің байланысы	147

Customs, rituals

Artykbaev Zh.O. Shyrakshy – on guard of eternal values	4
Qatran D. Forgotten custom: meaning and features ..	13
Toishanuly A. «Diuanabait» is an ancient type of ritual song	21
Usmanova E.R. Tulpars of Terisakkan	27
Yegizbayeva M.K. Traditional hunting in East Kazakhstan of the XIX-early XX centuries	38

Performing arts

Shegebaev P. On the unity of the personal qualities of a folk musician and the stylistic properties of his music (on the example of Kurmangazy)	46
Bazarbaeva N.S., Otegaliyeva S.Y. Kuis of the representatives of the previous generation in the interpretation of Dina Nurpeisova and other dombrists (on the example of Kurmangazy «Kayran sheshem», Dauletkery «Korkem khanyam»)	52

Berdibay A.R., Abidilda M. Musical and style features of the performance of the epic tradition of Syrdariya zhyrshy by D. Zholymbetov (on the example of the first maqam of the epic «Asaubarak»)	61
--	----

Kaztuganova A.Zh. Performing variants in the art of kuy: theoretical and practical development	75
---	----

Zhamanbalinov E. Peculiarities of kyuy «Aksak kaz» in the dombra tradition Eastern Kazakhstan	90
Sabirova A.S., Basygara E.B. The educational role of Abai's song heritage in G. Chumbalova's research	100

Knowledge and skills related to traditional craft

Shaigozova Zh., Muzafarov R. Languages of kazakh culture: toponyms as a code and reflection of the world picture (on the example of numerals, colour and zoonyms)	107
Buteyev B.O. Kazakh and khongor names of leather and skin grades: a historical retrospective	118

History. Personality

Bekenova M.S. Abay Kunanbayuly and modern kazakhstan society	127
Omarova A.K. A.V. Zataevich: touches to the «portrait»	133
Jakisheva Z.S. Interrelation of material and non-material culture	147

Бердібай А.Р., Әбиділда М.Б.
Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы
Алматы қ., Қазақстан
e- mail: a.berdibay@mail.ru

ЖЫРШЫ Д. ЖОЛЫМБЕТОВ ОРЫНДАУЫНДАҒЫ СЫР БОЙЫ ЭПИКАЛЫҚ МАҚАМДАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ-СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ («Асау барақ» жырының бірінші мақамы мысалында)

Мақала Сыр өңірінің белгілі жыршысы Д. Жолымбетов шығармашылығындағы стильдік ерекшеліктерді анықтауға арналған. Еңбектің басында қысқаша Сыр бойы музыкалық-эпикалық дәстүрдің зерттелуі және жыршының өмірлік-шығармашылық жолы баяндалады. Өртүрлі өңір эпикалық мектептерінің өнерін меңгерген Д. Жолымбетов шығармашылығының дара ерекшеліктері оның орындауындағы «Асау Барақ» жырының бастапқы мақамы мысалында қарастырылып, сол мақам кең тараған Қармақшы дәстүрінің атақты өкілі – К. Рүстембеков орындауындағы нұсқамен салыстырылады. Мақалада кешенді, құрылымдық және салыстырмалы-типологиялық әдістер қолданылады.

Мақамды талдау барысында «Жиенбайдың Жыр бастауы» мен «Асау Барақта» төмендегідей ерекшеліктер анықталды: 1) атқаратын қызметіне байланысты, Д. Жолымбетов және К. Рүстембеков орындауындағы мақам көлемі және музыкалық-поэзиялық құрылымы бойынша ерекшеленеді; 2) қос тұлға орындауындағы мақам нұсқалары арасындағы айырмашылықтар ладтық-әуендік, ырғақтық жүйелер және аспаптық сүйемелдеу партиясының сипатынан да анық байқалады; 3) Д. Жолымбетов орындауындағы мақамда «Бастау әнінің» вокалды кіріспесі, 1, 3, 5, 6 тармақтарының және қайырымының интонациялық келбеті сақталып қалғанымен, импровизациялық жаңару салдарынан, музыкалық жолдардың басым бөлігі вариантты түрленеді.

Түйін сөздер: Арал, Қармақшы, мақам, импровизация, музыкалық-поэзиялық құрылым, аймақтық-регистрлік жүйе, ырғақ формулалары, дыбыс қатарлары.

Кіріспе

Сыр өңірі – еліміздің ежелден рухани қазынаға бай аймағы екені белгілі. Өз ішінде ол бірнеше өңірлік эпикалық дәстүрге бөлінеді. Солардың ішінде жыршы Демеубай Жолымбетовтің туған өлкесі – Арал-Қазалыда жыраулық және айтыскерлік өнер, жергілікті өлкетанушы авторлар пікірі бойынша, XVIII-XIX ғ.ғ. өмір сүрген Төремұрат пен Мысабай жыраудан басталады. «Жанқожа батырдың ақылшы серігі әрі жыршысы Төремұрат суырып салма ақын болған. Оның Кенесары ханның ақыны – Доғалақпен айтысы тарихтан белгілі. Жоғарыда аты аталған ақындармен қатар, айтыс өнерінде шығармалары кең тарағандары – Қарасақал Ерімбет. Ерімбеттің Шораяқтың Омарымен айлап-жылдап жазбаша айтысқаны әдебиет тарихынан белгілі» (Әбиділда, 2022: 18). «Бертін келе, бұлардың ізін Кәрібоз бен Жәмет, Ержан мен Жалғасбайлар жалғастырды. Ал, Жаппарберді, Дәріғұл, Жаңабержендер – Арал мен Қазалыға ортақ жыраулар. Одан кейінгі жыршы-термешілер: Әмітжан Бөркұлақов, Болатбек Ердәулетов пен Сардарек Қожағұловты дүлей жыршылардың жалғасы деуге болады» (Мұсабаев, т.б., 1998: 82-83).

Сыр бойы музыкалық-эпикалық мұрасы фольклортанушылар назарына XIX ғасырда түсіп, хатталып қарастырыла бастағанымен, этномузыкатану ғылымымызда арнайы зерттеу нысаны ретінде өткен ғасырдың соңғы ширегінде ғалым А. Құнанбаева еңбектерінен бастап зерттелгені белгілі (Құнанбаева, 1984: 21). Аталған өңірдің жыраулық-жыршылық мұрасы музыкалық ерекшеліктерінің зерттелуі еліміз тәуелсіздігін алған кезеңде Б. Оспанов және Э. Жаңаберженова диссертацияларында жалғасты. Аталған авторлардың алғашқысы еңбегін Қармақшы дәстүрінде орындалатын «Дад» дастанын зерттеуге арнаса, Э. Жаңаберженова диссертациясында алғаш рет Арал-Қазалы эпикалық дәстүрі қарастырылады. Сыр бойы эпикалық шығармалары негізіндегі музыкалық жыртанудың жаңа ғасырда қарымды дамуына олардың белсенді түрде нотаға түсірілуі (Т. Тоқжанов, Е. Мұстафаев музыкалық-этнографиялық жинақтары) мен ғылыми әдістемелердің жетілуінің маңызы үлкен болды.

Тақырыптың өзектілігі қазіргі заман Сыр бойы эпикалық өнерінде жыршы Д. Жолымбетов шығармашылығы айшықты орын алғанымен, отандық этномузыкатануда жеткіліксіз дәрежеде зерттелуімен байланысты. Бұл жерде эпикалық өнерді насихаттаушы жеке тұлғаның шығармашылық келбетін этномузыкалогиялық жағынан қарастыру мәселесі ғылымымыздың тың тақырыптары қатарына жататынын атап өткен орынды. Сондықтан ұсынылып отырған мақала мақсаты – жыршы Д. Жолымбетов шығармашылығының музыкалық-стильдік ерекшеліктерін ашу болып табылады. Оған жетуде: 1) Д. Жолымбетов шығармашылығының жалпы сипатын көрсету; 2) «Асау Барақ» жырының бастапқы мақамын талдау және оны сол мақамның К. Рүстембеков нұсқасымен салыстыру секілді міндеттер қойылды. Оларды жүзеге асыру үдерісі Сыр бойының және оған шекаралас аймақтардың дәстүрлерін меңгерген Д. Жолымбетов өнеріндегі музыкалық-стильдік ерекшеліктерді ашуға мүмкіндік береді.

Д. Жолымбетов – Сыр бойы эпикалық мұрасын насихаттаушыларының қазіргі замандағы көрнекті өкілдерінің бірі. Атақты шайыр Нұртуғанның ізін жалғастырушы болып табылатын оның орындауындағы дастандар мен жырлар соңғы ширек ғасырда нотаға түсіріліп, кітап бетінде жарияланғаны мәлім. Нақтырақ айтқанда, күйші, музыкалық этнограф Т. Тоқжановтың музыкалық транскрипциясында Д. Жолымбетовтің орындауында тоғыз терме (Тоқжан, 2002: 37-144), он тоғыз мақамнан тұратын Тілеумағанбет Аманжолұлының «Асау Барақ» жыры және бес түрлі мақамнан құралған Замаддин Ибадуллаевтың «Хазіреті Әлінің бір күні» хикаясы (Тоқжан, 2005: 12-199) жарық көрді.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Музыкалану мамандығы магистранты М. Әбиділда 2021 жылы қараша айында қазіргі кезде жыршы тұрып жатқан Ақтөбе қаласына экспедицияға барып, одан 20-дан аса жыр мен кіші эпикалық жанр нұсқаларын таспаға жазып әкеліп, өзінен бұрынғы зерттеуші авторлар – Б. Жүсіпов (Жүсіпов, 1992: 129), Т. Тоқжанов (Тоқжан, 2005: 9-10; 2002: 148;), Э. Жаңаберженова (Жаңаберженова, 2010: 64) т.б. еңбектеріндегі жыршының өмірбаяндық деректерін жүйеледі. Д. Жолымбетов өмірбаяны туралы деректер

келтірген авторлар жыршының 1957 жылы Қызылорда облысы, Ақбасты елді мекенінде дүниеге келгенін, шыққан тегі – Кіші жүз, руы Әлім екенін, көпбалалы отбасында музыкаға деген құштарлық Кірлетпесін ағасы екеуінде ғана болғанын, ескіше сауаты болған әкесі Құран сүрелері мен жырларды жатқа бір сарынмен айтқанын көрсетеді.

Күйші Т. Тоқжанов жыршы репертуарын нотаға түсіріп, өмірбаянына тоқтап, жергілікті жыршы Әбдіқұлдан не үйренгенін анықтайды. Ол Д. Жолымбетовтен: «Әбдіқұлда көп мақам саз жоқ еді. Төрт, бес түрлі мақамды түрлі құбылтып салатын еді. Бірде мақамды төгіп айтса, енді бірде сол мақамды кере созып нақпа-нақтап айтатын. Біржан, Естай, Ақан, Кенен әндерін және халық әндерін өзінше бөлек пошыммен шебер орындайтын. Мен сол Әбдіқұл ағама бардым. Үйіне барып тыңдадым, үйге шақырып тыңдадым. Бір отырысқа Әбекең барады дегенді естісем, іздеп барып тыңдадым. Ақыры 24 жасымда Нұртуған ақынның «Қарасай Қазы» дастанын жаттап алып айтатын болдым», – деген маңызды мәліметтерді жазып алады (Тоқжан, 2005: 9-10).

Баяндаманы дайындау барысында оның мазмұнына шығармашылығы өзек болған Д. Жолымбетовтің туылған өңірі – Арал өлкесі болғанымен, оның Сыр өңіріндегі Қармақшы және еліміздің басқа да аймақтарының жыршылық және әншілік дәстүрлерін меңгергені белгілі болды. Бұл ақпаратты экспедиция нәтижесінде алынған сұхбатта жыршының өзі растады (Әбиділда, 2022: 1). Фольклорлық экспедициясы барысында магистрант М. Әбиділда жыршының осы күндегі репертуарында Сыр бойы эпикалық дәстүріне жататын: «Байқазақ батыр», «Ерназар Бекет», «Сартай батыр» (Нұрмағамбет), «Жанқожа батыр» (Сардарбек Қожағұлов), «Ер Едіге», «Қарасай Қазы» (Нұртуған Кенжеғұлұлы), «Бегім ана» (Талғат Тілеулес), «Мақпал – Сегіз» (Базар жырау), «Бір мысал» (Байназар Өтепов), «Ана махаббаты» (Құттықов); Маңғыстау жыршылық дәстүріне қарасты – Жеткізген Сейітовтің: «Ант» (тарихи дастан), «Көлденең көк атты», «Арлан бөрі» (мысал өлең) атты үш дастаны; Торғай өлкесінен – «Қарға» (Нұрхан Ахметбек), Арқадан – «Ескендір» (Абай) секілді т.б. ірі көлемдегі музыкалық-поэзиялық жанрға жататын 30-ға жуық нұсқа бар екенін анықтады. «Д. Жолымбетовтің репертуары,

өзінің айтуынша, 7 түн жырлауға жетеді. Жыршы орындауында, сондай-ақ, халық әндері «Дариға», «Жан сәулем», «Аққұм», Біржан салдың «Жалғыз арша», «Ғазиздің әні», Ахан серінің «Құлагер», «Торыны таң асырып мінген қандай» әндері де бар» (Әбиділда, 2022: 10-12).

Сонымен қатар, экспедиция барысында Д. Жолымбетов жыр-термелерді, әндер мен күйлерді ауызша және сандық (цифрлық) жүйе арқылы үйренгені, оның күй тартуындағы оң және сол қол қойылымы кәсіби домбырашылардың қол қойылымымен деңгейлес екені белгілі болды. Мұндай дайындық жыршыға төкпе стиліндегі «Қыз Ақжелең», «Сәнау», «Жеңіс», «Әсем қоңыр», «Кіші Қаратөс» күйлері мен Сыдық Мұхамеджановтың «Шаттық отаны» поэмасын орындауға септігін тигізді. Д. Жолымбетов репертуарының осыншама алуантүрлілігі, әлбетте, оның жыршылық келбетіне әсерін тигізбеуі мүмкін емес еді.

Зерттеудің әдістемелік негіздері

Мақаланы дайындау барысында ұлттық эпикалық дәстүрді зерттеген этномузыкатанушы мамандар, музыкалық-этнографтар мен орындаушы (жыршылар) еңбектеріндегі құнды деректер пайдаланылды.

Қазіргі заман Сыр бойы эпикалық дәстүріндегі жыршы Д. Жолымбетов шығармашылығының ерекшелігін қарастыруда және мақалада қарастырылып отырған мақамдардың дәстүр аясындағы қызметін анықтау кезінде жүйелі әдістеменің көмегі тиді.

Д. Жолымбетов өнерінің дара сипатын ашу үшін мақалада оның орындауындағы қармақшылық мақам сол мақаммен жыр айтқан Жиенбай жыраудың немересі – К. Рүстембеков айтуындағы нұсқамен қатар қойылып қарастырылды. Бұл мәселемен айналысу міндеті салыстырмалы-типологиялық әдісті қолдануды талап етті. Оның алдында мақамның әрбір нұсқасын жеке талдауда отандық этномузыкатануға белгілі ғалым Б. Қарақұлов енгізген құрылымдық әдіс пайдаланылды (Қарақұлов, 1997: 84-104). Мақам домбыраның сүйемелдеу партиясымен біртұтастықта талданғанынан, аймақтық-регистралиқ құрылымдық бірліктерді белгілеуде атақты күйтанушы Б. Аманов анықтап зерттеген төкпе стилі күйлерінің халықтық композициялық

терминологиясы (Аманов, 2002: 229-235) және ол ілімді жалғастырған ғалым, профессор С. Өтеғалиеваның «Домбыра күйлерін талдау» оқу бағдарламасындағы тұжырымдар (Утеғалиева, 2013: 277) пайдаланылды.

Мақамның ырғақтық жүйесін талдау міндеті аға буын маманы, атақты зерттеуші Ә. Байғаскинаның музыкалық тармақтардың ырғақтық формулалығы (Байғаскина, 1992: 94) және профессор Б. Қарақұловтың әуендік және поэзиялық ырғақ тізбектері өзара әрекеттесуіндегі типтер туралы ой-пікірлерін (Қарақұлов, 1991: 98-104) қолдануды талап етті.

Негізгі бөлім

Зерттеу материалы ретінде Д. Жолымбетов орындауындағы «Асау Барақ» жырындағы бірінші мақам¹ және ол сол мақаммен XX ғасырда жыр жырлаған Қармақшы дәстүрінің атақты өкілі – К. Рүстембеков орындауындағы Жиенбайдың «Бастау әні» алынды². «Даланың даналық дәстүрі» (Тоқжанов, 2005: 12-18) және «Көрұғлы» (Алматов, т.б., 2008: 138-142) музыкалық-этнографиялық жинақтарында жарияланған К. Рүстембеков және Д. Жолымбетов орындауындағы бір мақамды өзара салыстырғанда, Қармақшыда орныққан мақамның Д. Жолымбетов орындауындағы айшықты ерекшеліктері анықталды³.

Қазақтың музыкалық эпикалық шығармаларының құрылымы үш бөлімнен құралатыны отандық этномузыкатануда өткен ғасырдың 80-ші ж.ж. бастап А. Құнанбаева, Б. Қарақұлов еңбектерінде жазыла бастағаны белгілі (Құнанбаева, 1992: 41; Қарақұлов, 1997: 84).

Сол музыкалық-поэзиялық құрылым мақалада қарастырылып отырған мақам нұсқаларында да сақталған. Сонымен қатар, мұнда мақам басындағы вокалды кіріспе алдында және оның соңындағы қайырым аяғында аспаптық тараулар қолданылған.

Мақамның қамтыған дыбыс қатары төкпе стиліндегі домбыра күйлері композициясының *Бас буын (ББ)*, *Негізгі интонациялық-ырғақтық кешен (НБІК)* және *Орта буын (ОБ)* бөлімдерін қамтиды (мақаланың соңындағы 3 және 4 суреттерде мақам нұсқаларының ладтық-регистрлік құрылымы көрсетілген кестелер берілген). Яғни, регистрлік-аймақтық құрылысы бойынша Сыр бойы мақамдарының құрылымы аталған өңір, Қарақалпақстан қазақтары жыр мақамдарының аймақтық-регистрлік композициясына ұқсайды. Регистрлік-аймақтық құрылымның мұндай түрі Қазанғап шығармашылығына және Арал-Ақтөбе дәстүрі мен Қарақалпақстан қазақтарының көптеген домбыра күйлеріне де ортақ екені белгілі. Зерттеуші Б. Оспанов

¹ «Асау-Барақ» тарихи жыры Қарақалпақстанға Қу молда есімімен танымал болған Тілеумағамбет Аманжолұлының эпикалық туындысы. Жыр мазмұны XVIII ғасырда өмір сүрген нақты тарихи тұлға, Кіші жүздің Жетіру, Табын, Бозым, Шәмшіті аталығынан шыққан Асау-Барақ батырдың қалмақтың батыры Ала-Көбікпен шайқасымен байланысты. Мақалада талданатын мақамның мазмұнында қалмақтардың қазақты шаппақ оймен алты мың әскерімен келе жатқан сапары айтылып, олар отыз күн жол жүріп Орта жүзге бет алғанда, бұл хабарды естіген ел төтеп беру жолдарын ақылдасуға бас қосып жиналғаны баяндалады. Он тоғыз мақамнан құралған аталған жыр белгілі жыршы Д. Жолымбетов орындауында жазылып алынған.

² «Бастау әні» Қармақшы жыраулық мектебінің өкілі, белгілі жырау Жиенбай Дүзбенбетұлының жыр бастауының бір нұсқасы. Жеткізуші – Жиенбайдың немересі, атақты жырау Көшеней Рүстембеков (1946-1973). Сыр бойында жыраулық-жыршылық дәстүрінде ел алдында жыр-терме орындамас бұрын елге сәлем беру, өзін таныстыру, ел назарын өзіне қарату, т.б. секілді мақсатта «жыр бастау» орындалатындығы белгілі. Жиенбайдың «Бастау әні» мазмұнын жырау өз тілімен сөйлесуге бағындырып, диалог ретінде ұйқастырған. Жырау тілін жаны бар жеке кейіпкер ретінде қарастырығанына ғалым А. Құнанбаева назар аударған. Осыған мазмұндас «Жыр бастау» Арал-Қазалы дәстүрінде Нұртуған Кенжеғұлұлының «Қанекей, сөйле қызыл тіл» термесінде де кездеседі. Жиенбай жыраудың «Бастау әнінде», бірақ, Сыр бойындағы бірқатар «Жыр бастаулардағыдай» өзін таныстыру, ата-бабасы және руы жайында ешқандай мәлімет келтірілмеген. «Бастау әні» домбырада қол жүргізіп, халықтың жыр тыңдауға шабытын оятып, одан демеу күтіп орындалатын кіші эпикалық жанр деп айтуға болады.

³ Аудиотаспаларда мақамның К. Рүстембеков орындауындағы ғана нұсқасы сақталған. Сол себепті мақалада мақамның лад тіректерінің шын акустикалық биіктігі және ондағы орындаушылық ерекшеліктер, оның ішінде, әсіресе, Қармақшы стиліне тән көмекеймен ерекше жыр айту мәнерінің Д. Жолымбетов өнеріндегі көрінісі мақалада қарастырылмаған.

Жиенбайдың «Бастау әнінің» құрылымы:

Аспаптық кіріспе	Вокалды кіріспе	АББ ₁ В ГДБ ₃ ВБ ₄ В ЕЖ	ГДБВБ ₁ Б ₂ В	Вокалды қайырым	Аспаптық қорытынды
---------------------	--------------------	---	-------------------------------------	--------------------	-----------------------

«Асау Барақ» құрылымы:

Аспаптық кіріспе	Вокалды кіріспе	АБВБ ГВБД ЕЖБВ ₁ БВ ₂ ББ ЗИД ₁ В БВ ₂ БЕ Д ₁ ВВ В ₂ ВВББ ₁ В ₃	Вокалды қайырым	Аспаптық қорытынды
---------------------	--------------------	---	--------------------	-----------------------

Қармақшы дәстүріндегі «Дад» дастаны мақамдарын талдау нәтижесінде: «дастанның бір ерекшелігі – ондағы музыка мақамдарының басбуыннан басталып, басбуынмен аяқталуы...» (Оспанов, 2001: 54) деп жазғаны мақалада қарастырылып отырған сол дәстүрдің көрнекті өкілі – Жиенбай мақамына да ортақ. Ладтық-регистрлік құрылымы бойынша мақамның қос нұсқасында да *Бас буын* бөлімі мақамның басы және аяғында көрсетіледі, ал ортаңғы (негізгі) бөлімі *НИЫК* және *Орта буын* (ОБ) регистрлік аймақ дыбыстарына сүйеніп құралады. Профессор Б. Қарақұлов ілімі бойынша, тирадалық формаларда болатын «антитеза» (интонациялық қозғалыстың тұрақсыз басқыштар негізінде өрбуі) және «теза» (әуеннің тұрақты басқышқа жетіп шешілуі) талданып отырған мақам нұсқаларының тұтас негізгі бөлімі мен мақам соңында байқалады.

Мақамның екі нұсқасының да негізгі бөлімі тирадалық құрылымға негізделген.

К. Рүстембеков пен Д. Жолымбетов мақам нұсқалары негізгі бөлімінің өлеңдік өлшемі 7-8 буындық болып, аралас ұйқас жүйесінде шығарылған. Мақам басындағы одағай сөзден құралған кіріспе мен соңындағы қайырымын санамағанда, негізгі бөлім ішінде бөлек музыкалық уақытты алып тұрған алексикалық элементтер (одағай сөздер) қосылмаған. Тармақтардың соңында одағай сөздер кездескен жағдайда олар бөлектенбей, тармаққа элизия жолымен ұласып кетеді.

Поэзиялық құрылымын қарастырғанда, Жиенбайдың «Бастау әні» 19, ал «Асау Барақтың» бірінші үзіндісі – 33 өлеңдік жолдан құралған.

Музыкалық-поэзиялық тармақтардың ырғақтық жүйесі бойынша екі жыршы нұсқасында да 7-8 буынды жолдар («Бастау әнінің үшінші тармағы 9 буынды) цезурасыз және бірцезуралы болып ұйымдастырылған.

Екеуінде де цезурасыз жолдар музыкалық-поэзиялық тираданың шамамен 2/3 бөлігін құрайды («Бастау әнінде» 33 жолдан – 21, «Асау Барақта» 19 жолдан – 12 тармақ).

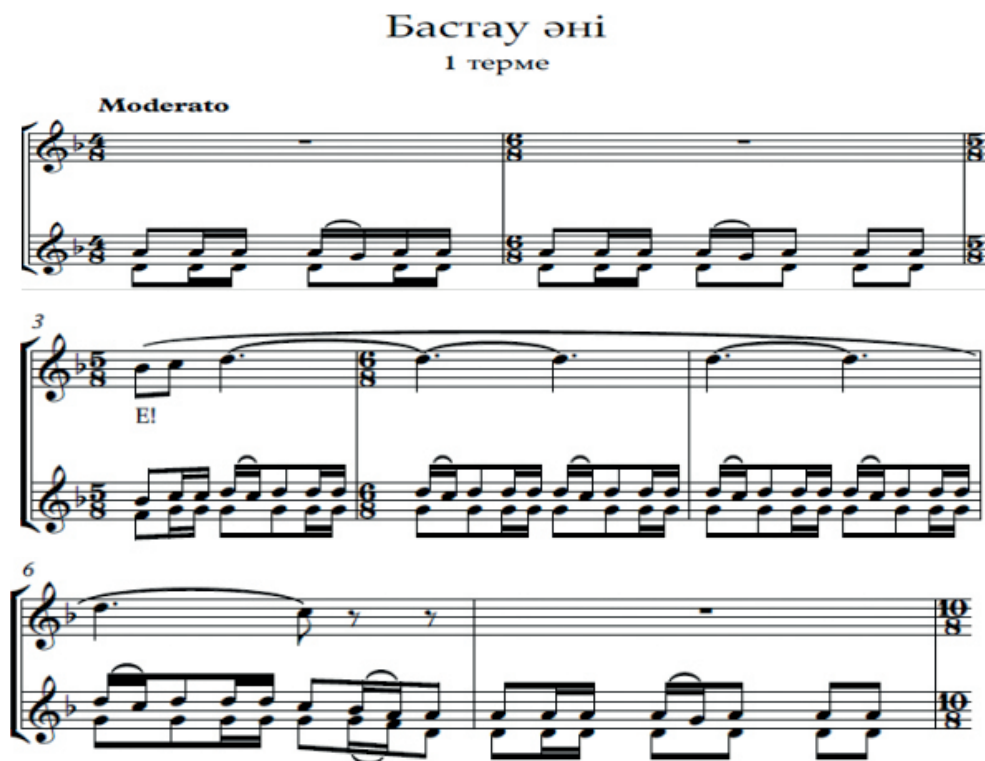
К. Рүстембековтің орындауындағы нұсқа көлемді эпикалық шығарманың алдында орындалатын жеке жанр болса, Демеубай жыршы бұл мақаммен «Асау-Барақ» жырын бастайды. Яғни, орналасуы бойынша мақамның екі нұсқасы да шамамен бір позицияда: жырдың алдында немесе басында айтылады. Бірақ, қарастырылып отырған мақам нұсқаларының көлемі олардың эпикалық дәстүрде алатын орнына қарап ерекшеленеді. Яғни, эпикалық дәстүрде атқаратын қызметіне қарай, Жиенбайдың «Бастау әні» көлемді жырдың алдында орындалатын бейтарап жанр болғанынан, оның көлемі Д. Жолымбетов нұсқасынан шағындау.

«Бастау әнінің» негізгі бөлімі 7 музыкалық-тақырыптық элементтен құралған. Оны өз ішінде бірнеше тарауға бөліп қарастыруға болады: бірінші төрт тармағы (АББ₁В), жетіжолды келесі тарау (ГДБВБ₁Б₂В), тараудың сәл қысқарып және өзгеріп қайталануы (ГДБ₃ВБ₄В), қайырымның алдында интонациялық жүйесі жаңарған қостармақтық тарау (ЕЖ).

Үшінші тараудың екіншісін қайталауынан ән жанры құрылымында кейде қайталанатын қайырманың нышанын байқауға болады. Бірінші тараудың төрт тармақтан құралуы да ән формасына жақын. Сондықтан мақамның Жиенбайдың «Жыр бастауы» емес, «Бастау әні» деп аталуы оның құрылымдық ерекшеліктері мен әуен иірімдерінің айшықтылығына байланысты болуы мүмкін.

Д. Жолымбетов айтуындағы мақам шумақтық емес тирада формасында шығарылып, оның негізгі бөлімі 9 элементтен тұрады.

1-сурет.
К. Рүстембеков орындауындағы мақамның аспаптық және вокалды кіріспесі:

Мақам нұсқаларының негізгі бөлімінде кішігірім аспаптық үзінділер бар. Жоғарыдағы кестелерде көрсетілгендей, нұсқалардың екеуінде де мақам дамуы *Б* және *В* музыкалық-тақырыптық элементтерінің сол қалпында немесе вариантты өзгеріске түсіп қайталануынан жүзеге асып тұр.

Жиенбайдың «Бастау әніне» Д. Жолымбетов нұсқасында вокалды кіріспе, *А, Б, В, Г* элементтері және мақам соңындағы вокалды қайырым өте жақын. Олар бастапқы түрде немесе аздаған өзгерістерге ұшырап сақталған.

Д. Жолымбетов орындауындағы мақамның домбырада тартылатын кіріспесі К. Рүстембеков нұсқасы кіріспесімен салыстырғанда анағұрлым көлемді. Оңтактілік құрылымда түпнұсқадағыдай *d-a* лад тірегі, басты ырғақ формуласы: 1 сегіздік-2 онақтылық сақталса да, жыршы шығармашылығын Арал-Қазалы өңірі мақамдарынан бастағанынан, мақам кіріспесінің алғашқы иірімін өрбітіп, НЫИК бөліміндегі *a-e* лад тірегіне жеткізіп, өрнектеп, *d-a*-ға түседі.

Арал-Қазалы мақамдарындағыдай, домбыра сүйемелдеуінде дыбыс қозғалысы жиілеп, 8 және 7 онақтылық ырғақ формулалары қолданылады. Сонымен қатар, вокалды кіріспе алдында бастапқы иірім триольдік ырғақпен алмасып көрсетіледі.

Вокалды кіріспесінде мақам «Бастау әніне» ұқсаса да, аспаптық сүйемелдеу импровизацияға түсіп, метрикалық өлшемнің жиі ауысуымен ерекшеленеді (10/8, 7/8, 4/8). Бұл үзінді Жиенбай жырында 5/8 өлшемінен басталып, кейінгі үш такт бойында бірыңғай 6/8 өлшемімен 2 онақтылық – 1 сегіздік – 2 онақтылық ырғақ формуласымен орындалады. Д. Жолымбетов мақамында вокалды кіріспе мен негізгі бөлімнің арасындағы бестактілік үзінді (6-10 т.т.) қармақшылық мақамның лад тірегі мен мотивтеріне сүйеніп құралған, алайда «Бастау әнін» орындаған К. Рүстембековте бұл үзінді бір тактымен ғана шектеліп, қысқа қайырылады (7 т.).

Мақамның екі нұсқасының арасындағы ұқсас музыкалық- тақырыптық элементтер жырдың басында, ортасында және соңында

2-сурет.
 Д. Жолымбетов орындауындағы мақамның аспаптық және вокалды кіріспесі
 (1,2 тт.):

I мақам

байқалады. Бұл үзінділерден Д. Жолымбетов Қармақшының кең тараған мақамының ең айшықты иірімдерін сақтауға тырысқанын байқауға болады.

Мақамның алғашқы тақырыптық элементіндегі ұлғайтылған квартаға негізделген тетраходтық әуендік иірім Қармақшы дәстүрінің басқа мақамдарында да кездеседі (Алматов, т.б., 2008: 186,196). Ол тұтас тондар (целотонный ряд) тізбегімен жоғары өрлеген кеңейтілген кварталық тетраходқа негізделген. Фригийлік лад аясындағы әуен мақамның қос нұсқасында да бірдей биіктіктегі дыбыстардан құралғаны байқалады. Алайда, «Бастау әнімен» салыстырғанда, Д. Жолымбетов нұсқасында бірінші бунақта *в* дыбысы қайталанып, екінші бунақ *е* дыбысына негізделген речитациямен орындалады. «Жыр» өлшеміндегі жолдың екінші бунағы *е* дыбысының қайталануынан құралуы Д. Жолымбетов айтуындағы мақамның 2, 4, 5, 7, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 25, 31, тармақтарында да кездеседі.

Төменде берілген мақамның қос нұсқасындағы ұқсас музыкалық-тақырыптық

элементтер кестесінде бірінші және бесінші тармақтарының музыкалық-тақырыптық ортақтығы (*А* және *Г*) олардың реттік санына (1 және 5) сәйкес келеді. Алайда, Д. Жолымбетовтің импровизациялық өнерінің нәтижесінде қалған екі тармақтың өзара ұқсастығы олардың құрылымдағы орнымен бірдей емес. Нақтырақ айтқанда, К. Рүстембеков мақамындағы төртінші тармаққа «Асау Барақ» мақамының екінші жолы ұқсас. Сол секілді, екі нұсқаның да алтыншы жолында өзара интонациялық ортақтастық болса да, Д. Жолымбетов нұсқасында *В* элементі мақамның басынан бастап белсенді рөл атқарғанынан, ол тақырыптық элементтер әртүрлі белгіленген (*Д* және *В*).

Мақам нұсқалары ырғақтық жүйесін Б. Қарақұлов әдістемесіне сүйеніп талдағанда, Жиенбай «Бастау әнінің» негізгі бөлімінде поэзиялық ырғақ тізбегі мен әуендік ырғақ тізбегі арасында *синхрондық* қатынас типі, ал «Асау Барақ» мақамында – *речитативтілік* басым. Екі нұсқаның вокалды кіріспесі мен қайырымының интонациялық құрылымында

Мақамның қос нұсқасындағы ұқсас музыкалық-тақырыптық элементтер кестесі:

Жыршы аты	Жырдың аты	Музыкалық-тақырыптық элементі	Тармағының реттік саны	Дыбыс тізбегі
К. Рүстембеков	Бастау әні (БӘ)	А	1	bcdde dee
Д. Жолымбетов	Асау Барақ (АБ)	А	1	bbcde eee
К. Рүстембеков	Бастау әні (БӘ)	В	4	cdede eee
Д. Жолымбетов	Асау Барақ (АБ)	Б	2	deee eee
К. Рүстембеков	Бастау әні (БӘ)	Г	5	eefgg fed
Д. Жолымбетов	Асау Барақ (АБ)	Г	5	efgfg eee
К. Рүстембеков	Бастау әні (БӘ)	Д	6	efff eec
Д. Жолымбетов	Асау Барақ (АБ)	В	6	efff eee

кейбір айырмашылықтар болса да, дыбыс биіктігі мен поэзиялық тізбек арасында әуендету ырғақтық типі тұрақты.

К. Рүстембеков және Д. Жолымбетов мақам нұсқаларының вокалды кіріспесінің интонациялық иірімі:

«БӘ»: bcdc

«АБ»: bcdcba

К. Рүстембеков нұсқасындағы кіріспе үлкен терция көлеміндегі дыбыстық кеңістікті қамтып, ладтық тірекке жыршы аспаптық сүйемелдеуарқылы түседі. Негізгі тонға дауысты сүйемелдеп тұрған аспап әуенінің көмегімен жету әдісі жыр кең тараған Қарақалпақстан қазақтарының әндерінде кездесетіні белгілі. Қазанғап күйлерін насихаттаған белгілі күйші Б. Басығараев жеткізіндегі бірнеше ән осылай аяқталады (Басығараев, 2019: 23, 31, 38, 40).

Екі нұсқаның соңындағы әуендік иірімдерде де өзара ортақтастық байқалады. Төмендегі кестеде талданып отырған мақам нұсқаларының соңғы тармағы мен қайырымы көрсетілген:

«БӘ»: cccde ede ____ ccde def efg dc hcdhcd efe
defededcecadcdagaba

«АБ»: ddddc cde dec ccde def efg fefedc hcd efe
dc dcbcbaba

«Бастау әніндегі» каденция мақамның соңғы музыкалық-поэзиялық тармағынан басталып, кейін одағай сөздерге негізделген қайырымға ұласады. Мақамының соңында «Бастау әнінің» негізгі иірімдерін сақтап орындаған Д. Жолымбетов оның бастапқы және ортасындағы үзінділеріне мақам жүріп отырған дыбыс қатарының көлемінде жаңа мотивтер қосып, керісінше, түпнұсқа соңындағы интонациялық жүйесі бойынша өрнектеліп дамыған кең иірімді қысқартып қайырады. Сол себепті «Бастау әні» каденциялық бөліміндегі дыбыс қатары бойынша октаваны (g^1 - g^2) қамтыған мақам соңында «Асау барақта» VII басқыш қолданылмай, бір тонға кемиді (a^1 - g^2).

Дыбысқатарлық жүйесін талдағанда, «Бастау әнінің» вокалды желісінде фригийлік

және эолийлік (негізгі дыбысы – *a*), ал сүйемелдеуімен біртұтас жүйе ретінде қарастырғанда, эолийлік және дорийлік ладтар (негізгі дыбысы – *d*) қолданылғанын байқауға болады. Сол ладтық жүйе мақамның Демеубай нұсқасына да ортақ, яғни, Бас буын, НИЫК, Орта буынды қамтыған бөлімдер *Д*. Жолымбетов мақамында да сақталған. Бұл жыршының мақам нұсқасында тақырыптық элементтердің көбірек болуы регистрлік жүйенің сақталуын бұзбайды, алайда, ырғақтық жүйесін дамытады. *Д*. Жолымбетов орындауында мақам импровизациямен түрленіп, әуендік желі екінші октаваның *a* дыбысына, яғни, Саға белгісі болып келетін дыбысқа дейін жетеді (46 т.). Алайда бұл биіктікте мақам ұзақ тұрақтамағандығынан, ондай дыбысы бар иірімді орта буынның даму шегі деп қарастыруға болады.

Қорытынды

– Сыр бойы қазіргі заман эпикалық өнерінің көрнекті өкілі Демеубай Жолымбетов шығармашылығының қалыптасуына, өскен ортасының оның ішінде әкесінің діни мәтіндерді мақамдап айтуы, Әбдіқұл жыршының өнері әсер етті. Алайда, айтып жүрген жырларының көбін ол өзінің ізденімпаздығының арқасында кітаптан жаттап немесе магнитофон таспаларын тыңдап өз бетімен үйренген. Бұл *Д*. Жолымбетовтің эпикалық өнердегі жолы ғасырдан ғасырға ұласып келе жатқан белгілі бір аймақтың дәстүрін құйма құлақ, тыңдап отырып жаттаған көптеген жыраулар жолынан өзгеше екенін білдіреді;

– *Д*. Жолымбетов эпикалық өнерінің қалыптасуы оның орындауындағы Сыр бойында кең тараған қармақшылық мақамның өзгеріп шығуына тікелей әсер етті. Басқаша айтқанда, оның шығармашылық келбетінде Қармақшы және Арал локальді эпикалық дәстүрлерінің синтезі білінеді. Жиенбай насихаттаған ноталық нұсқадағы мақамының *Д*. Жолымбетов айтуындағы ерекшеліктерін оның музыкалық-поэзиялық және музыкалық тілдік сипатынан аңғаруға болады. Жыр алдында Жиенбай жыраудың «Бастау әні» болып жеке орындалатын мақам *Д*. Жолымбетовте тұтас жырдың бастапқы мақамы болып қолданғанынан, ол мазмұнына сәйкес көлемі бойынша ұлғайып түскен;

– Екі нұсқасында да мақам Кіріспе (аспаптық және вокалды) Негізгі бөлім (арасында аспаптық қысқа үзінділері бар), Қайырым және аспаптық қорытындыдан құралғаны байқалады; негізгі бөлімнің өлеңдік өлшемі 7-8 буындық болып сақталады;

– Музыкалық құрылымы бойынша *Д*. Жолымбетов мақамының негізгі бөлімінде шумақтық емес тирада форма белгілері анық көрінеді;

– *Д*. Жолымбетов нұсқасында Жиенбайдың «Бастау әніндегі» эолийлік, дорийлік және фригийлік дыбыс қатарлары; *d-a* басты ладтық тірегі; Бас буын, НИЫК, Орта буын бөлімдерін қамтитын ладтық-регистрлік құрылымы; негізгі бөлімде – «антитеза», қайырымның соңында – «тезаға» өтетін жүйесі; вокалды кіріспе және кейбір музыкалық тармақтар тұрақталып қалады;

– Қармақшы дәстүрінің мақамына *Д*. Жолымбетовтің енгізген өзгерістері негізінен әуендік-ырғақтық жүйе мен аспаптық сүйемелдеу партиясымен байланысты. Мұнда «Бастау әнінің» вокалды кіріспесі, 1, 3, 5, 6 тармақтарының және қайырымының интонациялық келбеті сақталып қалғанымен, импровизациялық жаңару салдарынан, музыкалық жолдардың басым бөлігі вариантты түрленеді: Бірқатар иірімдердің дыбыс биіктігі сақталса, метрикалық өлшемдері, ырғақ формулалары өзгереді. *Д*. Жолымбетов орындауындағы мақам соңындағы қайырым интонациялық жағынан қарабайырланып түскен;

– *Д*. Жолымбетовтің Қармақшы ауданының мақамының басты әуендік тармақтарын сақтауға тырысып, бірқатар ерекшеліктер енгізуі жыршы шығармашылығының басында Арал дәстүрі эпикалық мұрасын меңгеруімен қатар, төкпе стиліндегі бірқатар күйді меңгеруіне де тәуелді.

Мақалада екі жыршының орындауындағы бір эпикалық мақам қарастырылып, оның ең негізгі ерекшеліктеріне көңіл бөлінді. Мұнда пайдаланылған бірқатар зерттеу әдістерінің ішіндегі, әсіресе, профессор Б. Қарақұловтың құрылымдық әдістемесі оны жеке тұлғалар шығармашылығы аясында ғана емес, әртүрлі локальді дәстүрлер деңгейінде пайдаланып, музыкалық стиль ерекшеліктері бойынша тың деректер алуға үлкен мүмкіндіктер беретіні көрсетілді.

ҚОСЫМШАЛАР:

3-сурет Бастау әні (Талдау кестесі)

Жиенбай Дүзбембетұлы
Орындаған: Көшеней Рүстембеков

Құрылым бөлімдері	Муз. – поэт. жол-ң реттік саны	Өлең өлшемі	Муз.- тақырып-тық элемент	Дыбыс қатары	Аймақтық-регистрлік жүйесі
Аспаптық кіріспе 1-2 т.т				$d^1 \quad g^1 a^1$	Бас буын
Вокалды кіріспе 3-5 т.т				$(d^1 f^1 \quad g^1) \quad b^1 c^2 d^2$	НИЫК
Аспаптық Үзінді 6 т.				$d^1 \quad g^1 a^1$	Бас буын
	1.	5 3 (i)	A	$(f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2$	НИЫК
	2.	4 3	B	$(d^1 f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2 e^2$	
	3.	6 3	B 1	$(d^1 f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2 e^2$	
	4.	4 3	B	$(g^1 a^1) \quad c^2 d^2 e^2$	
Аспаптық үзінді 12т.				$d^1 \quad g^1 a^1 \quad d^2 e^2$	Орта буын
	5.	5 3	Г	$(d^1 e^1) \quad d^2 e^2 f^2 g^2$	
	6.	4 3	Д	$(a^1 b^1) \quad e^2 f^2$	
	7.	4 3	Б	$(d^1 f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2 e^2$	НИЫК
	8.	5 3	B	$(g^1 a^1) \quad c^2 d^2 e^2$	
	9.	5 3	B 2	$(d^1 f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2 e^2$	
	10.	5 3	B1	$(d^1 f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2 e^2$	
	11.	5 3	B	$(g^1 a^1) \quad c^2 d^2 e^2$	
Аспаптық үзінді 20т.				$d^1 \quad g^1 a^1 \quad d^2 e^2$	Орта буын
	12.	4 3	Г1	$(d^1 \quad g^1 \quad c^2) \quad e^2 f^2 g^2$	
	13.	4 3	Д1	$(a^1 b^1 c^2) \quad e^2 f^2 g^2$	
	14.	4 3	Б3	$(d^1 f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2 e^2$	
	15.	5 3	B	$(g^1 a^1) \quad c^2 d^2 e^2$	
	16.	4 3	Б4	$(d^1 f^1 g^1 a^1) b^1 c^2 d^2 e^2$	
	17.	5 3	B	$(g^1 a^1) \quad c^2 d^2 e^2$	
Аспаптық үзінді 27 т.				$d^1 \quad g^1 a^1 \quad d^2 e^2$	НИЫК
	18	5 3	E	$(d^1 \quad g^1 a^1) \quad c^2 d^2 e^2$	НИЫК
Аспаптық үзінді 29т.				$d^1 \quad g^1 a^1 \quad d^2$	НИЫК
	19.	5 3 (i)	Ж	$(g^1 a^1) \quad c^2 d^2 e^2$	НИЫК
Аспаптық үзінді 32т.				$g^1 \quad h^1 c^2$	НИЫК
Вокалды қорытынды қайырым 34-40 т.т				$(d^1) \quad g^1 a^1 h^1 b^1 c^2 d^2 e^2 f^2 g^2 a^2$	Орта буын
Аспаптық қорытынды 41-44т.т				$d^1 e^1 f^1 \quad g^1 a^1 \quad b^1 c^2 d^2$	Бас буын

Мақам нұсқасының толық дыбыс қатарлары:

Вокалды партия: $g^1 a^1 \quad b^1 h^1 \quad c^2 d^2 \quad e^2 f^2 g^2 a^2$

Аспапты партия: $d^1 e^1 f^1 \quad g^1 a^1 \quad b^1 h^1 \quad c^2 d^2$

4-сурет

Асау-Барақ жыры I мақам (Талдау кестесі)¹

Тілеумағанбет Аманжолұлы
Орындаған: Демеу Жолымбетов

Құрылым бөлімдері	Муз.-поэз. жолдың реттік саны	Өлең өлшемі	Муз.-тақырыптық элемент	Дыбыс қатары	Аймақтық-регистрациялық жүйесі
Аспаптық Кіріспе/ 1-10т.т.				d ¹ e ¹ g ¹ a ¹ d ¹ f ¹ g ¹ a ¹ b ¹ c ² d ² d ¹ e ¹ g ¹ a ¹	Бас буын НИЫК ¹ Бас буын
Вокалды кіріспе /11-15 т.т.				(d ¹ e ¹) a ¹ b ¹ c ² d	НИЫК Бас буын
Аспаптық үзінді / 16-20т.т.				d ¹ f ¹ g ¹ a ¹ b ¹ d ²	НИЫК Бас буын
Негізгі бөлімі	1.	5 3	A	(f ¹ g ¹ a ¹) b ¹ c ² d ² e ²	НИЫК
Аспаптық үзінді/ 23-25 т.т.				d ¹ a ¹ h ¹ c ² e ²	НИЫК
	2.	5 3	Б	(a ¹ h ¹) d ² e ²	НИЫК
	3.	4 3	В	(d ¹ a ¹) c ² d ² e ²	
	4.	5 3	Б	(a ¹ h ¹) d ² e ²	
	5.	5 3	Г	(d ¹ c ²) e ² f ² g ²	Орта буын
	6.	4 3	В	(a ¹ b ¹) c ² e ² f ²	НИЫК
	7.	4 3	Б	(a ¹ b ¹) d ² e ²	НИЫК
Аспаптық үзінді/ 35 т.				d ¹ g ¹ a ¹ d ² e ²	НИЫК
	8.	4 3	Д	(d ¹) g ¹ e ² f ² g ²	Орта буын
	9.	4 3	Е	(a ¹ b ¹) c ² e ² f ²	НИЫК
	10.	4 3	Ж	(a ¹) c ² d ² e ²	
	11.	4 3	Б	(d ¹ a ¹) d ² e ²	
	12.	5 3	В1	(a ¹) c ² d ²	
	13.	5 3	Б	(a ¹ h ¹) d ² e ²	
	14.	4 3	В2	(a ¹) c ² d ²	
	15.	5 3	Б	(a ¹) d ² e ²	
	16.	5 3	Б	(a ¹ h ¹) d ² e ²	
	17.	5 3	З	(d ¹ g ² c ²) e ² f ² g ²	Орта буын
	18.	4 3	И	(d ¹ g ² a ¹ b ¹) e ² f ² g ² a ²	Орта буын (1 саға)
	19.	4 3	Д1	(a ¹ b ¹) e ² f ²	Орта буын
	20.	4 3	В	(a ¹) c ² d ² e ²	НИЫК
	21.	4 3	Б	(a ¹) d ² e ²	
	22.	4 3	В2	(a ¹) c ² d ²	
	23.	5 3	Б	(a ¹ h ¹ c ²)d ² e ²	

¹ Кестедегі «Дыбыс қатары» бағанасында жақша ішінде қойылған дыбыстардың әріптік белгілері домбыра аспабында орындалатын дыбыстарды көрсетеді.

² НИЫК – негізгі әуендік-ырғақтық кешен (ОИРК – основной интонационно-ритмический комплекс) – профессор С. Өтеғалиева термині (Утеғалиева, 2013: 277).

24.	4 3	E	(d ¹ g ¹ a ¹ c ²) e ² f ² g ²	Орта буын НИЫК
25.	4 3	Δ1	(a ¹ b ¹) e ² f ²	Орта буын НИЫК
26.	5 3	B	(a ¹) c ² d ² e ²	НИЫК
27.	4 3	B	(a ¹) c ² d ² e ²	
28.	4 3	B2	(a ¹) c ² d ²	
29.	4 3	B	(a ¹) c ² d ² e ²	
31.	4 3	BB	(a ¹ h ¹) d ² e ²	
32.	5 3	B1	(a ¹) e ²	НИЫК
33.	5 3	B3	(a ¹) c ² d ² e ²	
Вокалды қайырым/ 66-71т.т			(d ¹ f ¹ g ¹) a ¹ b ¹ h ¹ c ² d ² e ²	НИЫК Орта буын Бас буын

Мақам нұсқасының толық дыбыс қатарлары:

Вокалды партия: g¹ a¹ b¹ h¹ c² d² e²f²g²a²

Аспапты партия: d¹e¹ f¹ g¹ a¹ b¹ h¹ c²d²

Әдебиеттер

1. Аманов Б. О композиционной терминологии домбровых кюев // В кн. Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – С.с.229-235.
2. Байгаскина А. Ритмика казахской традиционной песни: учебное пособие. – Алма-Ата, 1991. – 202 с.
3. Басығараев Б. Аққудай Әлима едім көлге қонған. (Күйші Бақыт Басықараевтың репертуарындағы әндер мен жыр-термелер). Құрастырушы Е. Басықараев. Қолжазба. – Алматы, 2018. – 64 б.
4. Әбиділда М. Сыр бойы эпикалық дәстүрінің қазіргі заман өкілі – Демеубай Жолымбетов // «Өнердегі ұлттық пен жоғары ұлттық: саналылық, төлтумалылық және даралылық» атты республикалық ғылыми конференция материалдарының жинағы. 13 сәуір 2022 жыл. – Алматы: Т.Қ. Жүргенов атынд. ҚазҰӨА, 2022. – 11-18 бб.
5. Жаңабергенова Э. Арал өңірінің жыраулық дәстүрі. Өнертану кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған кандидаттық диссертациясы. – Алматы, 2010. – 226 б.
6. Жүсіпов Б. Мырзастағы жыр мектебі. – Алматы: Рауан-Демеу, 1992. – 136 б.
7. Каракулов Б. О музыкальной форме казахской тирады // Вестник МН – АН РК. 1997. №4. С.29-31
8. Каракулов Б. Симметричный подход к ритмической структуре одноголосной песни // Сборник материалов и статей памяти В.П. Дерновой. – Алматы, 1992. – С. 98-104
9. Кунанбаева А.Б., Проблема казахской эпической традиции (на музыкальном материале 1960-1980-х годов). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Ленинград, 1984. – 21 с.
10. Кунанбаева А. Феномен казахской эпической традиции в казахском фольклоре// Казахская музыка: традиции и современность: сборник трудов. – Алма-Ата, 1992. – С.34-44.
11. Магистрант М. Әбиділданың жыршы Д. Жолымбетовпен сұхбаты. Қолжазба. – Ақтөбе, 10-11 қараша, 2021. – 14 б.

12. Мұсабаев Н., Мұсабаева А. Ортаймаған қазаны – Қасиетті Қазалы. – Алматы, 1998. – 198 б.

13. Оспанов Б. «Дад» дастаны және музыкалық-эпикалық дәстүр. Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: Мерсал, 2003. – 74 б.

14. Тоқжан Т. Сырлы сарын: Музыкалық-этнографиялық жинақ. – Алматы: Фонд Сорос – Казахстан, 2002. – 264 б.

15. Тоқжан Т. Даланың даналық дәстүрі: Оқу құралы. – Алматы, 2005. – 208 б.

16. Алматов А.Н., Тоқжан Т.Т. Көрұғлы (Музыкалық эпос). Оқу құралы. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 292 б.

17. Утегалиева С.И. Звуковой мир музыки тюркских народов»: теория, история, практика (на материале инструментальных традиции Центральной Азии). – М.: Композитор, 2013. – 528 с.

References

1. Amanov B. O kompozisionnoi terminologii dombrovyykhúev // Vkn. Amanov B., Mýhambetova A. Kazahskaia tradisionnaia mýzyka i HH vek. – Almaty: Daik-Press, 2002. – S.s.229-235.

2. Baigaskina A. Ritmika kazahskoi tradisionnoi pesni: ýchebnoe posobie. – Alma-Ata, 1991. – 202 s.

3. Basygaraev B. Aqqýdai Álima edim kólge qongan. (Kúishi Baqyt Basyqaraevtyń repertýaryndaǵy ánder men jyr-termeler). Qurastyrýshy E.Basyqaraev. Qoljazba. – Almaty, 2018. – 64 b.

4. Ábidilda M. Syr boiy epikalyq dástúrińiń qazirgi zaman ókili – Demeýbai Jolymbetov // «Ónerdegi ulttyq pen joǵary ulttyq: sanalylyq, tóltymalylyq jáne daralylyq» atty respýblikalyq ǵylymı konferensia materialdarynyń jınaǵy. 13 sáyir 2022 jyl. – Almaty: T. Q. Júrgenov atyndaǵy QazUÓA, 2022. 11-18 b.b.

5. Jańabergenova E. Aral óńiriniń jyraýlyq dástúri. Ónertanı kandidaty ǵylymı dárejesin alý úshin daıyndalǵan kandidattyq disertasiy. – Almaty, 2010. – 226 b.

6. Júsipov B. Myrzastaǵy jyr mektebi. – Almaty: Raýan-Demeý, 1992. – B.136.

7. Karakýlov B. O mýzykalnoi forme kazahskoi tirady // Vestnik MN – AN RK. 1997. №4. S.29-31

8. Karakýlov B. Simmetrichnyı podhod k ritmicheskoı strýktýre odnogolosnoı pesni // Sbornik materialov i stateı památi V.P.Dernovoı. – Almaty, 1992. – S. 98-104

9. Kýnanbaeva A.B., Problema kazahskoi epicheskoı traditsii (na mýzykalnom materiale 1960-1980 – h godov). Avtoreferat dissertatsii na soiskanie ýchenoi stepeni kandidata iskýssstvovedeniya. – Leningrad, 1984. 21s.

10. Kýnanbaeva A. Fenomen kazahskoi epicheskoı traditsii v kazahskom fólklóre// Kazahskaia mýzyka: traditsii i sovremennost: sbornik trýdov. – Alma-Ata, 1992. – S.34-44

11. Magistrant M. Ábidildanyń jyrshy D. Jolymbetovpen suhbaty. Qoljazba. – Aqtóbe, 10-11 qarasha, 2021. 14 b.

12. Musabaev N., Musabaeva A. Ortaımaǵan qazany – Qasietti Qazaly. – Almaty, 1998. – 198 b.

13. Ospanov B. «Dad» dastany jáne mýzykalyq-epikalyq dástúr. Joǵary oqý oryndarynyń stýdentterine arnalǵan oqý quraly. – Almaty: Mersal, 2003. – 74 b.

14. Toqjan T. Syrly saryn: Mýzykalyq-etnografialyq jınaq. – Almaty: Fond Soros – Kazakhstan, 2002. – 264 b.

15. Toqjan T. Dalanyń danalyq dástúri: Oqý quraly. – Almaty, 2005. – 208 b.

16. Almatov A.N., Toqjan T.T. Kóruǵly (Mýzykalyq epos), Oqý quraly. – Almaty: Daik-Press, 2008. – 292 s.

17. Ýtegalieva S.I. Zvýkovoi mir mýzyki túrskih narodov»: teoria, istoria, praktika (na materiale instrýmentalnyh traditsii Sentralnoi Azii). – M.:Kompozitor, 2013. – 528 s.

Бердибай А.Р., Абидилда М.

Казахская национальная консерватория
им. Курмангазы
г. Алматы, Казахстан
e-mail: a.berdibay@mail.ru

Berdibay A.R., Abidilda M.

Kurmangazy Kazakh National Conservatory
Almaty, Kazakhstan
e-mail: a.berdibay@mail.ru

**МУЗЫКАЛЬНО-СТИЛЕВЫЕ
ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛНЕНИЯ
ЭПОСА СЫРДАРЬИНСКОЙ
ТРАДИЦИИ ЖЫРШЫ
Д. ЖОЛЫМБЕТОВЫМ
(НА ПРИМЕРЕ ПЕРВОГО МАКАМА
ЭПОСА «АСАУ БАРАК»)**

**MUSICAL AND STYLE FEATURES
OF THE PERFORMANCE OF THE
EPIC TRADITION OF SYRDARIYA
ZHYRSHY BY D. ZHOLYMBETOV
(ON THE EXAMPLE OF THE FIRST
MAQAM OF THE EPIC «ASAU
BARAK»)**

Статья посвящена рассмотрению музыкально-стилевых особенностей творчества современного казахского эпического сказителя региона Сыр-Дарья – Демеубая Жолымбетова (1957). В статье обозначены имена выдающихся представителей локальной эпической традиции Арал-Казалы, приводятся краткие сведения о жизненном и творческом пути ее продолжателя – Д. Жолымбетова.

Отсутствие традиционно длительного общения с учителями, мастерами той или иной локальной эпической традиции повлияли на то, что в творческом стиле Д. Жолымбетова представлено взаимодействие разных традиций. Сравнительный анализ первого макама (мелодии) из эпоса «Асау Барак» в его исполнении с идентичным макамом «Бастау ани» известного сказителя XX века – К. Рустембекова продемонстрировал сохранение в варианте Д. Жолымбетова композиции, ладо-регистровой и звукорядной организации и основных музыкально-тематических элементов, свойственных традиции Кармакчи. Импровизационная природа устного исполнения, а также формирование творческого стиля Д. Жолымбетова в традиции Арал-Казалы обусловили введение в макам новых музыкально-ритмических фигур, а также изменения в интонационном развитии партии инструментального сопровождения.

Ключевые слова: Демеубай Жолымбетов, Арал, Кармакчи, макам, импровизация, музыкально-поэтическая структура, зонно-регистровая организация, ритмические формулы, звукоряды.

The article is devoted to the consideration of the musical and stylistic features of the creativity of the modern Kazakh epic storyteller of the Syr Darya region – Demeubay Zholymbetov (1957). The article identifies the names of prominent representatives of the local epic tradition of Aral-Kazaly, and provides brief information about the life and creative path of its successor – D. Zholymbetov. Absence traditionally.

The absence of traditionally long communication with famous masters of one or another local epic tradition influenced the fact that the interaction of different local traditions is presented in the creative style of D. Zholymbetov. A comparative analysis of the first maqam (melody) from the epic «Asau Barak» in its performance with the identical maqam «Bastau ani» of the famous storyteller of the twentieth century – K. Rustembekov demonstrated the preservation of the composition, fret-register and scale organization and the main musical-thematic elements characteristic of the Karmakchy tradition. The improvisational nature of oral performance, as well as the formation of the creative style of D. Zholymbetov in the tradition of Aral-Kazaly, led to the introduction of new musical and rhythmic figures into maqams, as well as changes in the intonation development of the instrumental accompaniment.

Keywords: Demeubai Zholymbetov, Aral, Karmakchi, maqam, improvisation, musical and poetic structure, zone-register organization, rhythmic formulas, scales.